

O'ZBEKISTON KOMPOZITORLARINING FORTEPIANO MINIATYURALARIDA MILLIY USLUB VA IJROCHILIK TALQINLARI

Ramazonova E'zoza Xamid qizi

Navoiy davlat universiteti "Musika ta'limi" yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: Jalilov Shokir Isomiddinovich

Navoiy davlat universiteti "Musiqiy ta'lim" kafedrası dotsenti.

Annotatsiya: Fortepiano miniatyurasi o'zbek bastakorlik ijodida milliy musiqiy tafakkur va Yevropa professional janrlari o'zaro uyg'unlashgan o'ziga xos sahna sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada o'zbek kompozitorlarining fortepiano miniatyuralarida milliy uslub belgilari, ularning musiqiy til vositalari orqali ifodalanishi hamda ijrochilik talqinining asosiy muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sifat tahliliga asoslangan yondashuv qo'llanilib, musiqashunoslik va fortepiano pedagogikasi bo'yicha ilmiy qarashlar qiyosiy o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, milliy uslub lad-intonatsion tuzilma, ritmik tashkil etilish, an'anaviy cholg'u tovushini fortepianoda taqlid qilish usullari va shakl ixchamligi bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, ijrochi miniatyuraning milliy mazmunini ochib berishi uchun tovush ishlab chiqarish, pedallashtirish, artikulyatsiya va agogika vositalariga ongli yondashishi zarurligi aniqlandi. Maqola xulosasida milliy uslubni tarixiy-madaniy kontekstda anglash ijrochilik talqinining badiiy samaradorligini oshiruvchi muhim omil ekani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: fortepiano miniatyurasi, milliy uslub, o'zbek kompozitorlari, ijrochilik talqini, lad-intonatsiya, ritm, artikulyatsiya, pedallashtirish, musiqiy shakl, bastakorlik ijodi.

KIRISH

O'zbek professional musiqasining XX asrdagi taraqqiyoti an'anaviy og'zaki ijodiyot bilan yozma bastakorlik an'alarining uchrashuvi natijasida shakllandi. Bu jarayonda fortepiano yangi tovush muhiti sifatida bastakorlar uchun keng imkoniyatlar ochdi. Cholg'u o'zining temperatsiyalangan tuzilishi, keng diapazoni va polifonik imkoniyatlari bilan milliy intonatsiyalarni yangicha talqin qilishga zamin yaratdi.

Fortepiano miniatyurasi hajm jihatidan ixcham, biroq mazmun jihatidan jamlangan janr hisoblanadi. Bir necha o'nlab taktdan iborat asarda bastakor muayyan kayfiyatni, manzarani yoki obrazni to'liq ifodalashga intiladi. Shu sababli miniatyurada har bir intonatsiya, har bir ritmik shakl va har bir tovush bo'yog'i alohida badiiy ahamiyat kasb etadi. Bunday ixchamlilik ijrochidan ham yuksak darajadagi nozik didni, eshitish madaniyatini va uslubiy bilimni talab qiladi.

Milliy uslub tushunchasi musiqashunoslikda ko'p qirrali hodisa sifatida qaraladi. U faqat xalq kuylaridan iqtibos olish bilan cheklanmaydi, balki musiqiy tafakkurning umumiy tamoyillarini, ya'ni kuy rivojlanishi mantig'ini, usul qonuniyatlarini, ladlar tizimini va tembr tasavvurini o'z ichiga oladi. O'zbek bastakorlari fortepiano uchun yozgan miniatyuralarida mana shu tamoyillarni yevropacha janr doirasida qayta jonlantiradilar.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, fortepiano o'quv va konsert repertuarida milliy asarlarning o'rnini ortib bormoqda, biroq ularning ijrochilik talqini masalalari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ko'pincha o'quvchi milliy miniatyurani Yevropa klassik asarlari kabi ijro etadi, natijada asarning ichki mazmuni va uslubiy o'ziga xosligi to'liq ochilmay qoladi.

Maqolaning maqsadi o'zbek kompozitorlarining fortepiano miniatyuralarida milliy uslub belgilarini aniqlash va ularni ijrochilik talqini bilan bog'lash orqali amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'yadi:

- fortepiano miniatyurasi janrining o'zbek bastakorlik ijodidagi o'rnini yoritish.
- milliy uslubning asosiy musiqiy-ifodaviy belgilarini aniqlash.
- an'anaviy cholg'u va ijrochilik uslublarining fortepianoda aks etish usullarini tahlil qilish.
- milliy miniatyuralar talqinida uchraydigan ijrochilik qiyinchiliklarini ko'rsatish.
- ijrochilar va pedagoglar uchun amaliy xulosalar shakllantirish.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda sifat tahliliga asoslangan musiqashunoslik va pedagogik metodologiya qo'llanildi. Metodologik asos sifatida janr tahlili, uslub tahlili, qiyosiy yondashuv va talqin nazariyasi tamoyillari tanlandi. Ushbu yondashuv musiqiy matnni uning tarixiy-madaniy konteksti bilan birgalikda o'rganish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayoni o'zaro bog'liq bir necha bosqichdan iborat bo'ldi.

- birinchi bosqichda fortepiano miniatyurasi janri va milliy uslub haqidagi nazariy qarashlar o'rganildi.
- ikkinchi bosqichda o'zbek bastakorlari ijodida uchraydigan musiqiy til vositalari, ya'ni lad, ritm, melodik tuzilma va fakturaning xususiyatlari tahlil qilindi.
- uchinchi bosqichda milliy miniatyuralarga xos ijrochilik vazifalari fortepiano texnikasi va tovush ishlab chiqarish nuqtai nazaridan qiyosiy o'rganildi.
- to'rtinchi bosqichda olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, talqin masalalariga doir yaxlit xulosalar shakllantirildi.

Tahlil jarayonida asarning musiqiy matni, muallif ko'rsatmalari, dinamik va agogik belgilar hamda janrga xos badiiy obrazlar birgalikda e'tiborga olindi. Shu bilan

birga ijrochilik amaliyotidagi umumiy kuzatuvlar, fortepiano pedagogikasi tajribasi va metodik adabiyotlardagi tavsiyalar qiyosiy tarzda tahlil etildi.

Tadqiqot muayyan bir asar yoki bir muallif bilan cheklanmasdan, milliy uslubning umumiy qonuniyatlarini aniqlashga yo'naltirildi. Bu yondashuv natijalarni turli bastakorlik maktablari va ijrochilik sharoitlariga tatbiq etish imkonini yaratadi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari o'zbek fortepiano miniatyuralarida milliy uslub bir necha o'zaro bog'liq omillar orqali namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Birinchidan, lad-intonatsion asos milliy uslubning eng muhim belgisi hisoblanadi. Bastakorlar maqom va xalq kuylariga xos intonatsion burilishlarni, kichik diapazondagi kuy harakatini hamda ohangdagi bezak elementlarini fortepiano fakturasiga moslashtiradilar.

Ikkinchi muhim natija ritmik tashkil etilishga taalluqlidir. O'zbek musiqasiga xos usul tuzilmalari, ya'ni ritmik formulalarning takrorlanishi va ularning ichki jonliligi miniatyuralarda sinkopalar, aksent siljishlari va davriy ritmik shakllar vositasida beriladi. Bunday ritm ijrochidan metrik aniqlikni saqlagan holda erkin nafas olishni talab etadi.

Uchinchidan, tahlil fortepianoda milliy cholg'ular tovushini taqlid qilish keng qo'llanilishini aniqladi. Dutor, tanbur, doira, nay va g'ijjak kabi cholg'ularning tembr xususiyatlari registr tanlash, qisqa uzilgan zarbalar, tremolo, tovushlarni takrorlash va bordun tovushlari orqali ifodalanadi.

Milliy miniatyuralarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda ko'rinadi:

- kuy asosan bir ovozli yoki unga yaqin tuzilishda bayon etilishi.
- ohang bezaklari va kichik notalar orqali melodik chiziqning boyitilishi.
- bordun va ostinato elementlarining fakturada muhim rol o'ynashi.
- ritmik formulalarning takrorlanishi orqali ichki harakat hosil bo'lishi.
- shaklning ixchamligi va fikr aniqligi.
- asar obrazlarining tabiat, xalq turmushi, raqs yoki lirik kayfiyat bilan bog'liqligi.

Ijrochilik jihatidan tahlil quyidagi natijalarni berdi. Milliy miniatyuralarda tovush ishlab chiqarish alohida ahamiyatga ega, chunki kuyning kantilenasi ko'pincha xonandalik yoki cholg'uli nafasga yaqin bo'lishi lozim. Forteplano zarbali cholg'u bo'lgani uchun ijrochi tovushni "kuylatish" uchun qo'l og'irligidan foydalanish, legato va portamento hissini yaratish usullariga murojaat qiladi.

Pedallashtirish ham muhim vosita sifatida aniqlandi. Haddan tashqari ko'p pedal ishlatilsa, ritmik aniqlik yo'qoladi va milliy kuyning nozik bezaklari xiralashadi. Aksincha, pedalni o'rinsiz cheklash tovush bo'yog'ini qashshoqlashtiradi. Shu sababli pedal bordun va kuy tovushlarini bog'lovchi vosita sifatida ehtiyotkorlik bilan qo'llanilishi kerak.

Tahlil shuningdek talqin jarayonida uchraydigan quyidagi muammolarni ko'rsatdi:

- milliy asarni Yevropa romantik uslubida haddan ortiq sub'ektiv ijro etish.
- ohang bezaklarini mexanik, ma'nosiz bajarish.
- ritmik usulning ichki jonliligini yo'qotish.
- tembr xilma-xilligiga yetarli e'tibor bermaslik.
- asarning obrazli mazmunini tarixiy-madaniy kontekstdan ajratib talqin qilish.

MUHOKAMA

Olingan natijalar milliy uslub fortepiano miniatyurasida tashqi element sifatida emas, balki asarning ichki mantig'i sifatida mavjudligini ko'rsatadi. Bastakor xalq intonatsiyasidan foydalanganda uni fortepianoning imkoniyatlariga moslashtiradi, natijada yangi sintez paydo bo'ladi. Bu sintezni anglamasdan turib, ijrochi asarning badiiy mohiyatini to'liq yetkaza olmaydi.

Muhokama jarayonida ijrochilik talqinining ikki yo'nalishi ajralib turadi. Birinchisi matnga sodiqlik tamoyiliga tayanadi va muallif ko'rsatmalarini aniq bajarishni birinchi o'ringa qo'yadi. Ikkinchisi ijrochining ijodiy erkinligini ta'kidlaydi. Samarali talqin ushbu ikki yo'nalishning muvozanatida yuzaga keladi: ijrochi matnni hurmat qilgan holda uni milliy musiqiy tafakkur nuqtai nazaridan jonlantiradi.

Milliy miniatyuralar talqinida eshitish tasavvuri alohida o'rin tutadi. Ijrochi asarni chalishdan avval an'anaviy ijroni, ya'ni dutor, nay yoki doira ijrosini, shuningdek xonandalik uslubini tinglagan bo'lishi, ularning intonatsion va tembr xususiyatlarini ichki eshitishda tasavvur qila olishi kerak. Aks holda fortepianodagi ijro quruq texnik bajarishga aylanib qoladi.

Pedagogik nuqtai nazardan milliy miniatyuralar yosh ijrochilarda ko'p qirrali ko'nikmalarni shakllantiradi. Ular orqali o'quvchi kantilena ustida ishlash, ritmik erkinlik, bezaklarni toza ijro etish va tovush bo'yog'ini boshqarish ko'nikmalarini egallaydi. Shu bois milliy miniatyuralarni o'quv repertuariga izchil kiritish musiqiy ta'limning mazmunini boyitadi.

Shu bilan birga milliy uslubni ijrochilikda ortiqcha "etnografik" ko'rinishga keltirish xavfi ham mavjud. Ba'zan ijrochi milliy xususiyatni sun'iy ta'kidlab, asarning umumiy badiiy butunligini buzadi. Shuning uchun milliy ruhni tabiiy, me'yorida va asarning dramaturgiyasi bilan uyg'un holda ifodalash maqsadga muvofiqdir.

Muhokama natijasida milliy fortepiano miniatyuralari talqini samaradorligini oshiruvchi quyidagi shartlar aniqlandi:

- milliy musiqa an'analari haqida chuqur bilimga ega bo'lish.
- an'anaviy cholg'u va xonandalik ijrosini muntazam tinglash.
- ritmik usulni tanada his qilish va ichki jonlilikni saqlash.
- tovush ishlab chiqarish va pedallashtirishga ijodiy yondashish.
- asar shakli va dramaturgiyasini yaxlit tahlil qilish.

— matnga sodiqlik bilan ijodiy erkinlik o'rtasida muvozanatni topish.

XULOSA

O'zbek kompozitorlarining fortepiano miniatyuralari milliy musiqiy tafakkurning zamonaviy akademik janrdagi o'ziga xos ifodasi hisoblanadi. Ularda lad-intonatsion asos, ritmik tashkil etilish, an'anaviy cholg'u tembrlariga taqlid hamda shakl ixchamligi uyg'unlashib, yaxlit uslubiy tizimni hosil qiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, milliy miniatyuralar ijrosi texnik mahoratdan tashqari uslubiy bilim, eshitish madaniyati va tarixiy-madaniy kontekstni anglashni talab qiladi. Ijrochi tovush ishlab chiqarish, pedallashtirish, artikulyatsiya va agogika vositalarini milliy musiqa qonuniyatlariga mos ravishda qo'llaganda asarning badiiy mazmuni to'liq ochiladi.

Xulosa qilib aytganda, fortepiano miniatyuralarida milliy uslubni ongli anglash va uni ijrochilik talqinida me'yorida aks ettirish o'zbek musiqa merosini asrash, ijrochilik madaniyatini yuksaltirish va yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alekseev A. D. Metodika obucheniya igre na fortepiano. Moskva: Muzyka, 1978.
2. Barenboim L. A. Muzykalnaya pedagogika i ispolnitelstvo. Leningrad: Muzyka, 1974.
3. Karomatov F. Uzbekskaya instrumentalnaya muzyka. Tashkent: Izdatelstvo literatury i iskusstva, 1972.
4. Kogan G. M. U vrat masterstva. Moskva: Sovetskiy kompozitor, 1969.
5. Liberman E. Rabota nad fortepiannoy tekhnikoy. Moskva: Muzyka, 1971.
6. Mazel L. A. Stroenie muzykalnykh proizvedeniy. Moskva: Muzyka, 1979.
7. Neygauz G. G. Ob iskusstve fortepiannoy igry. Moskva: Muzyka, 1961.
8. Matyoqubov O. Maqomot. Toshkent: Musiq, 2004.